

Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, Beograd

DOI 10.5937/kultura1234182B

UDK 72.071.1 Радовић Р.

72(497.11)“19”

originalan naučni rad

RASKRŠĆA SAVREMENE ARHITEKTURE

RANKO RADOVIĆ I DISKURS POSTMODERNIZMA

Sažetak: *Ranko Radović (1935-2005), profesor, arhitekta i urbanista i teoretičar arhitekture, bio je jedan od ključnih učesnika u artikulaciji arhitektonskog diskursa koji je otvarao prostor za nove estetske prakse 1970-tih i, naročito, postmodernizam 1980-tih u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji. U ovom radu se ispituju tri glavna toka Radovićevog rada: akademski, na predmetu Savremena arhitektura, projektantski, odnosno istraživački, i javni, kroz aktivno učešće u arhitektonskoj kulturi perioda. Istraživanje je fokusirano na prvi period njegove karijere, do početka 1980-tih, u kojem on uspostavlja specifičan pristup kritici visokog modernizma. U radu se takođe ispituju i relacije prema nekoliko ključnih aktera i predstavnika prethodnih generacija, pre svega profesora beogradskog univerziteta Nikole Dobrovića, Milorada Pantovića, Olivera Minića i Bogdana Bogdanovića. Od središnjeg značaja je postavka arhitektonskih projekata za Spomen kuću na Tjentištu (1964-1972) i Privremeni zanatsko-uslužni centar u Beogradu (1968-1971), kroz koje se kritika dominantne prakse modernizma usmerava u pravcu kritičkog regionalizma, odnosno postmodernizma.*

Ključne reči: *Ranko Radović, savremena arhitektura, teorijski diskurs, društvena i kulturna uloga arhitekture, kritički regionalizam, postmodernizam*

Uvodne napomene: relacije savremene teorije arhitekture

Kako u uvodu svoje uticajne antologije savremene teorije arhitekture piše priređivač Majkl Hejz (K. Micheal Hays), period nakon 1960-tih godina obeležava promena arhitektonskog

teorijskog diskursa od arhitektonske kritike s jedne strane i historiografije sa druge strane, prema teoriji arhitekture. U toj transformaciji, teorija preuzima glavnu ulogu u stvaranju nove arhitektonske kulture uključujući kritiku i praveći metodološki obrt u odnosu na tradicionalnu arhitektonsku historiografiju. Iako ni na koji način ne umanjuje njihovo polje delanja ili značaj, ovaj teorijski obrt transformiše i proširuje kritičko pisanje sa osnovnog disciplinarnog fokusa i pomera metodološke granice historiografije ka drugim oblastima. Teorija se, kako piše Hejz, postavlja kao praksa posredovanja, odnosno proizvođenja odnosa između formalne analize arhitektonskog dela i njegove društvene osnove ili konteksta, ali „na takav način da pokaže da arhitektonsko delo poseduje izvesnu autonomnu silu, zbog čega takođe može da se vidi i da ono samo negira, izvrće, potiskuje, kompenzira, ili čak produkuje, ili reprodukuje taj kontekst”¹. Promena se, kako dalje navodi ovaj autor, ogleda i u otvaranju arhitekture ka drugim teorijskim diskursima, kao što su marksistički, strukturalistički, psihoanalitički, semiotički i dr., i upisivanja ovih drugih, spoljnjih sistema mišljenja u idiolekt arhitekture. Iako teorija stvara koncepte kroz koje se uspostavljaju odnosi arhitekture i drugih sfera društvene prakse, Hejz ističe da je i sama disciplina arhitekture zasnovana na konstruisanju novih koncepata prostora i njegovog nastanjivanja, tako da i određeni projekti i arhitektonski objekti koji ispituju ove relacije mogu da budu shvaćeni kao teorijski, odnosno kao integralni deo proizvođenja teorijskog diskursa.²

Ovakvo čitanje teorije arhitekture i njene izmenjene uloge nakon 1960-tih, navodi da ga prihvatimo kao metodološko polazište u razmatranju složenog delanja arhitekta, profesora Ranka Radovića (1935-2005), na artikulaciji jednog novog teorijskog diskursa arhitekture, u sredinama u kojima je živio i radio.³ Čitav sklop njegovog delovanja, koji čine novinske kritike i tekstovi, medijski i javni nastupi, akademska tumačenja, predavanja i radovi u oblasti istorije i teorije arhitekture, izložbe arhitektonskog crteža i izvedeni arhitektonski objekti, može se videti i kao produkcija teorijskog diskursa. U radu se polazi od tvrdnje da upravo teorijska linija Radovićevog rada, koja je obuhvatala i njegov akademski i projektantski rad i istovremeno se

1 Hays K. M., *Architecture Theory since 1968*, Cambridge, Mass. 1998, str. 10, N. B.: ukoliko nije drugačije naznačeno, sve citate prevela je autoka članka.

2 Ibid., str. 11.

3 U ovom članku znatno su dopunjene i proširene teze iznete u predavanju o Ranku Radoviću, koje je autorka održala u Danilovgradu (Crna Gora) oktobra 2011. godine, na poziv Matice crnogorske. Videti tekst predavanja: Blagojević Lj., Ranko Radović: profesor, urbanist, arhitekt i teoretičar arhitekture, *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu* br. 48, Cetinje i Podgorica 2011, str. 379-390.

preklapala sa aktivnim kritičkim angažmanom u polju kulture i medija, ostaje i dalje jedan od najvrednijih legata arhitektonskoj kulturi u Srbiji. Osnov ovog zaveštanja, rekla bih, jeste pravo na kritičko mišljenje koje je Ranko Radović ostavio na teret intelektualnih naslednika.

*Savremena arhitektura kao polje
arhitektonske kulture*

Ako prihvatimo da se teorija arhitekture može definisati kao niz principa i koncepata koji čine sam osnov arhitekture – od fundamentalnih teorija klasičnih proporcija do teorija o društvenoj ili kulturnoj ulozi arhitekture – ulogu Ranka Radovića možemo videti u artikulaciji jedne emancipatorske teorijske pozicije. U artikulisanju svog pristupa, on je nastavio i razvio nekoliko različitih linija mišljenja svojih prethodnika, naročito profesora Nikole Dobrovića (1897-1967), Milorada Pantovića (1910-1986), Olivera Minića (1915-1979) i Bogdana Bogdanovića (1922-2010). Radovićevu ulogu vidimo i kao ključnu međugeneracijsku kariku u procesu artikulacije arhitektonskog diskursa, koji je otvarao prostor za nove i eksperimentalne estetske prakse 1960-tih i 1970-tih i, naročito, postmodernizam osamdesetih godina dvadesetog veka. Ovaj diskurs nastaje, kako sam u prethodnim istraživanjima navodila, kroz jedan višegeneracijski, heterogen, dug i diskontinuiran proces kritike formalizma i dogmatizma, i prakse otklona od kanona visokog modernizma, odnosno socijalističkog estetizma.⁴ Radović se u ovaj proces uključuje već kao student i mlad arhitekta, prvo kroz aktivizam u okviru Kluba mladih arhitekata Arhitektonskog fakulteta u Beogradu, a potom, već od sredine 1960-tih, kroz pedagoški i teorijski rad, kao i kroz arhitektonsku praksu. Istražujući avangardnu i eksperimentalnu arhitekturu, ulogu tehnologije i materijala u savremenoj arhitekturi, utopijske prostorne modele, pitanja kontinuiteta i evolucije u savremenoj arhitekturi i, paralelno, radeći arhitektonske projekte i objavljujući eseje o urbanitetu, urbanoj kulturi i arhitekturi, Radović je formulisao svoje stavove o arhitekturi i njenoj društvenoj i kulturnoj ulozi, i postavio nove granice u promišljanju arhitektonskog stvaralaštva.

Diplomirao je 1962. godine na Univerzitetu u Beogradu, Arhitektonskom fakultetu, gde je izabran za asistenta na Katedri za urbanizam 1966. godine, i gde je 1971. godine magistrirao u oblasti urbanizma kod mentora profesora Olivera Minića, sa radom „Klasifikacija i tipologija fizičkih struktura grada”. U jednom

4 Blagojević Lj., Postmodernism in Belgrade Architecture: Between Cultural Modernity and Societal Modernisation, *Spatium International Review* no. 25, Belgrade 2011, str. 25.

tekstu iz ovog perioda, nalazimo potvrdu o njegovoj potrazi za aktuelnim pristupom analizi smisla, uzroka, sadržine i međuticaja raznorodnih sila u prostoru, sa ciljem da temu istraživanja razumeva „kao živo, egzistencijalno okrilje jedne dinamične i fantastično pokrenute civilizacije ‘mesečeve ere’”⁵. Iako je već od pripreme i izrade magistarskog rada razvijao istorijsko-interpretativni metodološki pristup, najznačajniji preokret u smislu pravca njegovih budućih istraživanja odigrao se 1970. godine, kada je preuzeo da vodi predmet Savremena arhitektura. Ovaj predmet u oblasti istorije i teorije arhitekture, osnovao je 1951. godine profesor Nikola Dobrović, kako je sam svedočio, „posle velikih borbi i diskusija o potrebi i njegovom značaju”⁶. Radović piše u svojoj biografiji da „sa posebnom pažnjom prihvata rad na predmetu (...) sa željom da koliko je to moguće održi korak i nivo predavane materije postignut izuzetnim ugledom i značajem arhitekta Dobrovića za obrazovanje arhitekata u našoj sredini”⁷. U najboljem duhu otvorenosti i inspirisanog kritičkog i raspravnog pristupa materiji, Radović je kroz program predmeta Savremena arhitektura, koji je vodio više od trideset godina, razvio veoma jedinstven akademski pristup istoriji i teoriji arhitekture.⁸ Pored izvanrednog poznavanja istorije i teorije novog veka, moderne i savremene arhitekture koju je sistematično izlagao na svojim predavanjima, i koje je u svakom smislu bilo jedinstveno u jugoslovenskom kulturnom prostoru druge polovine dvadesetog veka, on je bio profesor koji je sa studentima nesebično delio svoje ideje, interpretacije, fascinacije, dileme, sumnje i strasti za arhitekturu i urbanizam, i čitanje i mišljenje o arhitekturi. I kada je *ex-cathedra* govorio punom amfiteatru, njegova predavanja uključivala su svakog pojedinačno u svojevrsan dijalog, ako ne sa predavačem samim, onda, sasvim sigurno, sa njegovim idejama i stavovima i naročito sa literaturom na koju je svako predavanje upućivalo.

Osnivač predmeta Dobrović, tokom svog rada na fakultetu objavio je petotomnu knjigu *Savremena arhitektura*, kroz koju je hronološki i tematski razložio svoj metodološki pristup

5 Radović R., Fizička struktura grada kao predmet urbanističke analize, *Urbanizam Beograda* br. 4, Beograd 1969, str. 71. Referenca na „mesečevu eru” odnosi se na spuštanje Apoloa 11 na Mesec, jula 1969, koje je bilo aktuelno i medijski sveprisutno u vreme pisanja članka.

6 Babić Lj., Arhitekt Nikola Dobrović, *Arhitektura urbanizam* br. 43, Beograd 1967, str. 27.

7 Radović R., Beleška o piscu, u: *Živi prostor*, Beograd 1979, str. 124.

8 Predmet Savremena arhitektura Radović je držao na Univerzitetu u Beogradu – Arhitektonskom fakultetu (1970-1992) i na Univerzitetu u Novom Sadu – Arhitektonski osek Fakulteta tehničkih nauka (1996-2005), i u okviru otvorenih programa Katedre za arhitekturu na Kolarčevom narodnom univerzitetu u Beogradu.

izučavanju. On je to nazvao „dinamička krivulja”, koju opisuju epohe: „Velike pripreme, Velike inicijative, Velike akcije, Velike prakse i Velike eksploatacije”⁹. Predstavnik herojskog modernizma, Dobrović svoj master narativ savremene arhitekture zasniva na prikazu postanka i porekla, dela i ličnosti pobornika i sledbenika uz bogatu fotografsku dokumentaciju, misaonost moderne epohe, ali i kroz sopstvene teorijske i projektantske koncepte. Radović u dugom periodu ne uspeva da ostvari plan o objavljivanju knjige, dugo najavljivane kao udžbenik za Savremenu arhitekturu, zbog čega je trpeo oštre kritike, naročito kada je knjiga konačno objavljena 1998. godine, u mnogome ne ispunivši nerealno postavljena očekivanja.¹⁰ S druge strane, Radović je već od početka delanja u struci, nastavi i javnosti ostvario doprinos ekvivalentan, ako ne i značajniji nego što bi predstavljala jedna knjiga o razvoju arhitekture, i to u dinamičnom savremenom registru rada u javnom polju, naime u upornom i veoma uspešnom radu na uključivanju arhitektonskog diskursa u javnu sferu.

Pored niza otvorenih predavačkih programa koje je držao na Kolarčevom narodnom univerzitetu, rad u javnom polju obuhvatao je i oko trideset televizijskih emisija o arhitekturi. Početkom 1980. godina pripremio je za Školski program televizije Beograd dve serije edukativnih programa: Rečnik arhitekture i Antologija kuća. Kako je, u predgovoru o knjizi *Antologija kuća*, koja je inače imala svoju promociju u istoimenoj televizijskoj seriji od šesnaest nastavaka u jesen 1984. godine, naveo urednik Školskog programa Ibrahim Hadžić: „Ako bih se upitao šta je to što ovu knjigu čini izuzetnom (kao i TV seriju bliskom širokom gledalištu), odgovor bi verovatno bio u neposrednosti i konciznosti izlaganja kao i pronalaženju jednog humanog uporišta za tumačenje dela. Radović na poseban način, preko sjajnih primera iz istorije arhitekture, dijalogizira sa onima koji odlučuju gde ćemo i kako ćemo živeti”¹¹. Sam Radović u uvodu knjige ističe da je uprkos kritikama da se radi o popularističkom pristupu, nastojao da se „najkomplikovanije, stručne celine prenesu brojnom auditorijumu jezgrovito i tačno, jednostavno i suštinski, a da se ništa od stručnih i teoretskih istina niti žrtvuje niti deformiše”¹². Moglo bi se reći da je upravo popularizacija u navedenom smislu, shvaćena kroz savremeni medijski senzibilitet, predstavljala najbolji izraz njegovog emancipatorskog delanja.

9 Dobrović N., *Savremena arhitektura 3: sledbenici*, Beograd 1963, str. 7.

10 Radović R., *Savremena arhitektura: između stalnosti i promena ideja i oblika*, Novi Sad 1998; Jeftić M., Kula od citata, u njegovom: *Kritički refleksi: 101 osvrt na savremenu arhitekturu Srbije*, Beograd 2004, 129-131.

11 Hadžić I., O knjizi, u: *Antologija kuća*, str. 9.

12 Radović R., *Antologija kuća*, str. 12.

I u seriji i u knjizi, nalazimo najuverljiviji izvor za razumevanje načina na koji su Radovićeva kazivanja, odnosno njegove reči-tekst bliži verbalnom nego pisanom narativu, neposredno uticali na arhitektonsku kulturu. U tom pogledu, knjigu *Antologija kuća* možemo videti kao direkatan rezultat Radovićevog pristupa istoriji i teoriji savremene arhitekture, jedan aktuelan pogled na svet arhitekture u skladu sa duhom vremena, zanimljivo koncipiran, predstavljen i prenesen u javnu sferu sa dinamikom koja dolazi iz registra medija, televizije. Upravo taj postmodernistički upliv u svakodnevni medijski prostor označava razliku u odnosu na herojsku poziciju koju predstavlja koncept sveobuhvatne knjige.

U proširenju pojma arhitektonske kulture, kroz čitav niz emancipatorskih koraka koje Radović jeste napravio, važan deo tiče se njegove uloge u podsticanju pionirske izdavačke delatnosti u oblasti arhitekture. Uz profesora Olivera Minića i kolege Ranka Trbojevića i Krešimira Martinkovića, Radović je kroz rad u uredništvu biblioteke Agora beogradskog izdavačkog preduzeća Građevinska knjiga, uspostavio standarde arhitektonskog izdavaštva za oblast istorije i teorije savremene arhitekture. Iz dugogodišnje uredničke saradnje sa ovim preduzećem, nastala je jedina sistematična i strukturisana edicija u oblasti, koja danas predstavlja glavnu baštinu arhitektonske kulture i osnov za savremeno izdavaštvo. Izbor i dinamika izdavanja prevoda ključnih autora u oblasti istorije i teorije savremene arhitekture u ovoj ediciji pokazuje sve paradokse i vremensku liniju promene teorijskog diskursa: promodernistička, osnivačka istorija i teorija modernog pokreta Zigfrida Gidiona (Sigfried Giedion, 1941), objavljena je u prevodu 1969, Le Korbizjeov (Le Corbusier) avangardni manifest *Ka pravoj arhitekturi* iz 1920-tih objavljen je tek 1977, fenomenološki otklon od modernizma Kristijana Norberg-Šulca (Christian Norberg-Schulz, 1971) objavljen je sa malim zakašnjenjem 1975, a postmodernistički teorijski obrti Čarlsa Dženksa (Charles Jencks, 1973) i Roberta Venturija (1966) tek 1982, odnosno 1983. godine. Već samo ovaj uski uvid u teorijsku literaturu na srpskom jeziku pokazuje da je preispitivanje i kritika modernizma i postmodernistička teorija u arhitekturi šire prihvaćena tek 1980-tih godina. Radović je, međutim, znatno ranije počeo svoja istraživanja. Konačne nalaze izneo je u svojoj doktorskoj tezi *Evolucija i kontinuitet oblika u modernoj arhitekturi (L'évolution et la continuité des idées et des formes dans l'architecture moderne)*,¹³ koju je odbranio 1980. godine na pariskoj Sorboni. U knjizi *Savremena arhitektura: između stalnosti i promena ideja i oblika* koja je usledila skoro

13 Teza odbranjena 11. februara 1980, kod profesora Bernara Dorivala na *Institut d'Art et d'Archeologie, Paris-Sorbonne*.

dve decenije kasnije, on govori o svom pristupu istraživanju diskontinuiteta, preseka, granica i raskršća savremene arhitekture. Kako sam piše u više navrata, on uzima Fukoovu (Michel Foucault) *Arheologiju znanja* kao metodološku osnovu za istraživanja diskontinuiteta arhitektonske istorije, a *Zadovoljstvo u tekstu* Rolana Barta (Roland Barthes) postavlja kao analogno zadovoljstvu u građenju.¹⁴ Kako navodi, Fukoovi radovi pomogli su mu da formuliše koncept različitih arhitektonskih serija „koje se prepliću, preklapaju, nastavljaju, dodiruju, presecaju, a da je nemoguće svesti ih na jednu linearnu šemu”¹⁵. Knjiga *Savremena arhitektura*, izdata nakon traumatičnog perioda raspada Jugoslavije i tranzicionog perioda u životu i radu samog Radovića, predstavlja jedan, čini se, metodološki problematičan pokušaj da se na ovako shvaćen fukoovski način razloži tematika savremene arhitekture.¹⁶ U periodu 1970-tih i 1980-tih, Radović, međutim, radeći na više nezavisnih polja, ostavlja otvorena pitanja i zadržava dvojnu promodernističku i propostmodernističku poziciju. U posvećenosti novoj i tek nastajućoj kulturnoj produkciji postmodernizma, rekla bih, on vidi i mogućnost reinvencije jednog novog modernizma, koji u sebi nosi snagu avangardnog i modernog pokreta, ali i svežinu novog.

Poreklo ovakve pozicije nalazimo u posvećenosti avangardi i modernom pokretu kao emancipatorskim projektima ranog dvadesetog veka. Svoje prve tekstove o avangardi i vrednosti eksperimenta u arhitekturi objavljavao je u periodici. Sa profesorom Oliverom Minićem je, pored saradnje u nastavi urbanizma, godinama saradivao u pionirskom radu na uređivanju beogradskog arhitektonskog časopisa *Arhitektura urbanizam*, koji će i sam kao glavni urednik voditi od br. 88-89 (1982) do br. 96 (1984). Rad u ovoj, po mnogo čemu jedinstvenoj arhitektonskoj publikaciji koja je obeležila epohu 1960-1990, predstavlja jedan od važnih formativnih uticaja na Ranka Radovića. U ovom časopisu objavio je neke od svojih najznačajnijih tekstova, iz kojih bih izdvojila tekst o arhitekturi revolucionarne Rusije koji je 1966. godine kada je objavljen, zaista, u svetskim okvirima, bio jedan od pionirskih tekstova kojim je reaktuelizovan avangardni pravac sovjetskog konstruktivizma.¹⁷ U konstruktivističkom

14 Radović R., Novi preseki savremene arhitekture ili kako se odazvati pozivu, u: Dženks Č., *Moderni pokreti u arhitekturi*, Beograd 1983, str. 8; Radović R., *Antologija kuća*, Beograd 1985, str. 12.

15 Radović R., *Savremena arhitektura: između stalnosti i promena ideja i oblika*, Novi Sad 1999, str. 33-34.

16 Rad na kompletiranju biografskih i bibliografskih podataka i interprataciji života i rada Ranka Radovića tek predstoji. Ovaj rad fokusira se okvirno na period 1960-1980, i ostavlja decenije kraja veka za neka buduća istraživanja.

17 Radović R., Revolucionarna arhitektura revolucionarne Rusije, *Arhitektura urbanizam* br. 37, Beograd 1966, str. 7-10.

eksperimentu Radović je još tada prepoznao ono što će biti jedno od važnih uporišta njegovog teorijskog razmatranja savremene arhitekture, naime, kako sam piše trideset godina kasnije: „Post-moderna, Kasno-moderna ili Transmoderna (...) i svaka druga arhitektura danas duguje i postoji na jeziku i duhu, oblicima i elementima avangarde dvadesetih”¹⁸.

Još jedna značajna, a mogla bih reći i središnja teorijska postavka Ranka Radovića datira iz teksta objavljenog 1970. godine u časopisu *Arhitektura urbanizam*. Radi se naime o njegovom stavu o ključnoj ulozi eksperimenta i istraživanja u arhitekturi, kako sam objašnjava: „U ovim sedamdesetim godinama promene sveta izazivaju tako sudbinske transformacije prostornih sistema i načina prostornog mišljenja da su istraživanja i eksperimenti postali uslov za opstanak arhitekture”¹⁹. U ovom kontekstu, postavila bih relaciju ovakvog njegovog pisanja sa specifičnim duhom i idejama i teorijom avangarde i modernog pokreta, koje je u beogradskoj sredini još od sredine 1930-tih godina, najjasnije i najbeskompromisnije artikulisao Milorad Pantović, značajni moderni arhitekta prethodne generacije, Le Korbizjeov saradnik iz herojskih dana modernizma, i profesor beogradskog fakulteta.²⁰ U osvit po mnogo čemu prelomne 1968. godine, u anketi o posleratnom razvoju arhitekture Jugoslavije, a koju je za časopis *Arhitektura urbanizam* uredio upravo Ranko Radović, Pantović paralelno postavlja s jedne strane, uticaj velikih promena – nauke, elektronike, automatizacije i kibernetike – i tehničkog napretka na arhitekturu, a sa druge strane, odlučujući značaj kritike i teorije arhitekture u tom kontekstu, pre svega kao mesta otpora pozitivizmu, formalizmu, odnosno dogmatizmu.²¹ Radović je, čini se, bio jedan od retkih koji je umeo da čuje Pantovića i da teorijski artikuliše suštinski duh eksperimenta i vizionarstva u arhitekturi i to ne kao stalno traženje novog po svaku cenu, već kao kreativno istraživanje uz shvatanje „socijalne neophodnosti”²² arhitekture i puno uvažavanje njene praktične i društvene uloge.

18 Radović R., Od stila ka stilizaciji, od uzvišenih nada do izgubljenih iluzija, u: *Internacionalni stil* (1931), priredio Džonson H., Beograd 1989, nepaginirano [XI].

19 Radović R., Smisao i vrednost eksperimenta i istraživanja u arhitekturi, *Arhitektura urbanizam* br. 60, Beograd 1970, str. 25.

20 O Pantovićevim avangardnim projektima i planovima videti: Blagojević Lj., *Novi Beograd: osporeni modernizam*, Beograd 2007, str. 28-48; Blagojević Lj., Voyage to the Occident, City Break in the Orient, in: *Perspecta 41 The Yale Architecture Journal: Grand Tour*, eds. Brainard G., Mehta R. i Moran T., Cambridge, Mass. 2008, str. 65-71.

21 Pantović M., Anкета o posleratnom razvoju arhitekture Jugoslavije, *Arhitektura urbanizam* br. 47, Beograd 1967, str. 38.

22 Ibid.

Još jedna linija kritike i delanja u javnom polju sa kojom je bio u stalnom dijalogu, jeste ona koja se bavila pitanjima urbane kulture i urbaniteta i sa njima povezana linija organskog urbanizma, koju još sredinom 1950-tih formulisao arhitekta Bogdan Bogdanović.²³ Sa Bogdanovićem se upoznao još kao student 1960. godine, saradujući sa njim na projektima memorijala u Jasenovcu, Kraljevu i Leskovcu. Bogdanovićeve kritika monotonosti socijalističkih stambenih kolonija, zalaganje za raznovrsnost i simboličku, emocionalnu i romantičnu funkciju arhitekture, kao i njegov koncept „malog urbanizma”, naći će refleksiju i nadgradnju u Radovićevim „malim esejima”, koje je 1960-tih i 1970-tih objavljivao u dnevnim novinama, i koji će biti sabrani u njegovoj knjizi *Živi prostor* (1979), a koju kao recenzent potpisuje upravo Bogdan Bogdanović. Ova publikacija, objavljena na kraju osme decenije zaokružuje period kritike visokog modernizma i, kroz prikaz mogućih reinterpretacija moderne i ispitivanja odnosa modernosti i tradicije, najavljuje ono što će u narednoj deceniji biti definisano kao diskurs postmodernizma.

Projekat kao polje istraživanja

Godine 1966, u časopisu *Arhitektura urbanizam* predstavljen je Radovićev projekt za Spomen kuću bitke na Sutjesci na Tjentištu, u Nacionalnom parku Sutjeska (Sl. 1).²⁴ Zbog svog veoma specifičnog arhitektonskog karaktera, koji je u posebnom sadejstvu sa freskama Krsta Hegedušića u enterijeru, spomen kuća na Tjentištu predstavljao jedan od najsloženijih memorijala posvećenih Drugom svetskom ratu na području bivše Jugoslavije, čija kritička tumačenja tek predstoje.²⁵ Arhitektonski koncipiranu kroz svesno preispitivanje modernističke paradigme u odnosu na prirodno okruženje i kulturno-istorijski kontekst, kuću karakteriše betonska konstrukcija prizmatičnih formi četvorovodnih krovova, koja je moderna u konstrukciji, kompoziciji i formi. Istovremeno to je jedna višestruko kodirana arhitektura, od svedenosti u duhu japanske estetike i privilegovanja taktilnog kvaliteta betona, do reference na vernakularnu arhitekturu brvnara iz regiona i modernog transponovanja regionalne tradicije. Radović svesno konstruiše ovu složenost već u ovom svom prvom realizovanom delu, na samom početku karijere. Kao mlad, tridesetjednogodišnji arhitekta, on u tekstu o projektu memorijalne

23 Videti: Blagojević Lj., op. cit., str. 198-202.

24 U literaturi nalazimo i sledeće nazive istog objekta, na primer, Spomen kuća bitke na Sutjesci, Informativni centar Tjentište i Spomen-dom.

25 Videti: Vesić J., Povodom 60-godišnjice bitke na Sutjesci, u: *Tiho teče Sutjeska*, Beograd 2003, str. 20-34.

kuće, postavlja jedan duboko promišljen, univerzalni stav o arhitekturi:

„nije ovde moglo biti reči o folklorističkom formalizmu (...) Ali se po mom dubokom uverenju nije mogao mimoći onaj autentični duh podneblja, inspiracija etičkim i materijalnim suštastvima sveta surovosti i čistote. “ ‘Nacionalno’ mi je izgledalo univerzalno. (...) Japanska i finska škola time su čini mi se afirmisale sebe: poimanjem svojih univerzalnih, večitih neimarskih kodeksa, poimanjem sopstvenog duha i duha u sopstvenoj formi“²⁶.



Ranko Radović, Spomen kuća na Tjentištu, 1964-1972.

Iz zaostavštine arhitekta, ljubaznošću gospođe Mirjane Radović

Radivoje Dinulović, kolega nastavnik sa novosadskog fakulteta i koautor na projektu pozorišta Atelje 212 u Beogradu (1987-1992), navodi da je „Radović svoje teorijske stavove, uverenja i načela primenjivao projektujući i gradeći“²⁷. U svojim ranim projektima s kraja 1960-tih i početka 1970-tih, međutim, čini se da je upravo obrnuto, naime da je on kroz projektovanje razvijao svoje teorijske pozicije, kako tumačimo i gore navedeni cititat. Pored ispitivanja tektoničnosti, tekture, materijalnosti i taktilnosti, u projektu se interpretira odnos modernosti i tradicije i preklapanje zapadne i istočne kulture građenja, ili ono što će Kenet Frempton (Kenneth Frampton) početkom 1980-tih nazvati „oksidentalno/orijentalna interpretacija“ kritičkog regionalizma.²⁸ Takođe, ovde se radi o jednoj „praksi margine“, kako to formuliše Frempton,²⁹ naime o privilegovanju odnosa objekta i mesta, kao i specifičnosti podneblja i topografije,

26 Radović, citiran u: O.M.N., Informativni centar Tjentište, *Arhitektura urbanizam* br. 38, Beograd 1966, str. 12.

27 Dinulović R., O kontinuitetu ideja i oblika u arhitekturi Ranka Radovića, *Arhitektura i urbanizam* br. 16-17, Beograd 2005, str. 14.

28 Frampton K., *Modern Architecture: A Critical History*, London 1985, str. 315.

29 Ibid., str. 327.

nasuprot univerzalističkom karakteru arhitektonskog objekta visokog ili herojskog modernizma. Ovaj objekat stoga možemo teorijski dalje tumačiti preko teze Frederika Džejmsona (Fredric Jameson) o arhitektonskoj estetici kritičkog regionalizma kao trećoj poziciji ili međupoziciji koja je istovremeno negacija visokog modernizma, u slučaju Radovića negacija socijalističkog estetizma, i negacija postmoderne negacije modernizma.³⁰ U vreme kada je radio na projektu Spomen kuće, Ranko Radović je napisao jedan tekst povodom nagrade za arhitekturu novinske kuće *Borba*, koji takođe možemo protumačiti i kao njegov tadašnji arhitektonski credo:

„Objekat je iznad svega plastična vizija. Gradi se u betonu, kamenu, vezuje se za prostor, datu tradiciju. Gotovo bi se reklo da je to arhitektura sećanja. Izraz te arhitekture je samosvojan, ona izmiče mogućim shematskim klasifikacijama i pleni svojom autentičnom naivnošću u kojoj su osećanje i intencija ispred razloga i čvrste duhovne strukture, koja modernu arhitekturu sve više prati i podstiče“³¹.

U nastavku on navodi da je najtipičniji primer takve arhitekture objekt hotela „Podgorica“ u Podgorici, arhitekta Svetlane Kane Radević iz 1967. godine, a mogli bismo dodati da je to i Spomen kuća na Tjentištu. Radović svoj komentar zaključuje sledećim rečenicama: „Prava sinteza ovih pristupa čini se da tek predstoji. To je i iskra novih istraživanja. Pa čak možda – hrabro ćemo tvrditi – i jednog mogućeg jugoslovenskog izraza u arhitekturi“³². Spomen kuću na Tjentištu stoga vidim i kao arhitektonski iskaz ovakvog stava, u kojem je u punom smislu ostvarena težnja njenog projektanta ka jedinstvenoj sintezi savremenog/modernog, regionalnog i kulturnog u njenom izrazu, i koji kao projekat anticipira teorijsku elaboraciju kritičkog regionalizma. Zaključujući da je kritički regionalizam daleko od toga da predstavlja samo jednu kasnu formu modernizma, Džejmson ga u svojim analizama postavlja kao poziciju postmodernizma, i to jedne vrste arhitekture polupoluperifernog sveta, naime “jedne vrste postmodernizma globalnog sistema u celini (ili makar poluperifernog, ako baš ne i Trećeg sveta), za razliku od postmodernizma Prvog sveta (naime, stilističkog postmodernizma razvijenog kapitalizma, prim. L.J. B.)”³³ Upravo u ovakvom razumevanju arhitektonskog diskursa koji se formira kroz prakse margine u Trećem svetu jugoslovenskog samoupravnog

30 Jameson F., *The Seeds of Time*, New York 1994, str. 190.

31 Radović R., Nagrada »Borbe« za arhitekturu, *Arhitektura urbanizam* br. 59, Beograd 1969, str. 11.

32 Ibid.

33 Jameson F., op. cit., str. 194.

socijalizma i vidimo potragu za onim što Radović zove jedan mogući jugoslovenski izraz, a koji u navedenim objektima nosi crte kritičkog regionalizma.

U istom periodu realizovan je i Radovićev Privremeni zanatsko-uslužni centar u Beogradu (1968-1971), prizemni arhitektonsko-urbanistički sklop građen u modularnom sistemu montažnog skeleta od čeličnih profila sa fasadama od drvenih panela (Sl. 2). U osnovnoj sačastoj geometriji sklopa, jedinice zanatskih radnji su kombinovane u grupacije oko atrijuma, manjih javnih otvorenih prostora i prolaza, tako da formiraju intimne ambijente, sasvim različite od onih koji su u istom periodu nastajali u stambenim naseljima masovne industrijalizovane gradnje. Radović je svedočio o tome kako je struka sa „carskim prezirom” ignorisala jeftinu, laku, fleksibilnu i običnu arhitekturu centra, njen uspeh i prihvaćenost u svakodnevnom životu grada.³⁴ Projektovan kao antiobjekt, centar predlaže jednu hibridnu tipologiju koja je ujedno i objekat i gradski kvart, i u kojoj se kroz modernu, tipsku, montažnu i modularnu arhitekturu transponuje tradicionalni ambijent beogradskog predgrađa Čubure. Kolkvijalni naziv „Gradić Pejton”, kako je centar nazvan prema tada prikazivanoj američkoj televizijskoj seriji (*Peyton Place*) i danas je aktuelan beogradski toponim i pored toga što je serija davno zaboravljena. Centar je koncipiran u veoma bliskom kritičkom registru i istovremeno sa istraživanjima dva studio projekta (*Learning From Las Vegas*, *Learning From Levittown*), koje su sa studentima Arhitektonskog fakulteta Univerziteta Jejl (Yale University School of Architecture) vodili Robert Venturi i Denize Skot Braun (Denise Scott Brown) 1968. i 1969. godine. Pouke Levitauna, preduzimačke vernakularne arhitekture američkog predgrađa, posebno su indikativne. Kao i u Levitaunu i Las Vegasu, i u čuburskom „Gradiću Pejtonu” arhitekt uči od običnog, anonimnog, svakodnevnog i pojedinačnog. Opozicija Venturija, Skot Braunove i Ajzenaura (Izenour), „herojska i originalna ili ružna i obična arhitektura”, odnosno zgrada „patka ili dekorisana šupa”, sa očiglednom prednošću datoj ovoj drugoj,³⁵ postala je vremenom jedan od osnovnih toposa postmodernizma. Ova se opozicija jasno prepoznaje i u konceptu Radovićevog „šupizma” – kako je autorki ovog teksta svojevremeno svedočio da su ga podsmešljivo nazivali kolege. Indikativno je da kada govori o otvorenim formama, i sam Radović citira *Pouke Las Vegasa* o običnoj i anonimnoj arhitekturi i konceptu

34 Dinulović R., op. cit., str. 18.

35 Venturi R., Scott Brown D. i Izenour S., *Learning from Las Vegas*, Cambridge, Mass. 1977, str. 93.

grupe forme, ilustrujući tekst, između mnogih drugih primera i fotografijom centra na Čuburi.³⁶



Ranko Radović, Privremeni zanatsko-uslužni centar u Beogradu, 1968-1971. Izvor: Urbanizam Beograda.

U periodu kasnih šezdesetih, projekti su dakle bili polje u kojem je Radović razvijao kritiku modernizma i postavljao ono što će biti teorijski konstrukt postmodernizma. Poznati istoričar i teoretičar moderne i postmoderne arhitekture Čarls Dženks (Charles Jencks), u jednom od svojih „razvojnih stabala” postmoderne evolucije druge polovine 20. veka, arhitekturu Ranka Radovića hronološki postavlja u sredinu devete decenije i to pod kategoriju *Romantic Revival* – oživljavanje romantizma – u okviru „metaforičko-metafizičke tradicije”.³⁷ Sledeći Dženksa, mogli bismo delo Ranka Radovića videti kao višestruko kodirano postmoderno, ali iz bliže perspektive nisam sigurna da se ovde radi o oživljavanju romantizma. Predložila bih radije da se njegovi projekti kao što su memorijalna kuća ili zanatski centar koji su ovde apostrofirani, vide kao radikalna kritika modernizma.

Zaključna beleška: nakon kritike

Konačno, kao zaključak ovih sažetih analiza, moglo bi se tvrditi da je u sredinama bivše Jugoslavije, u kojima je delovao Ranko Radović, u procesu kritičkog mišljenja stvorio nešto sasvim novo u polju arhitekture. To novo je, sa sigurnošću bih rekla, u tome što on proširuje modernistički koncept *praxis* (odnosno usko shvatanje arhitektonske prakse), na postmodernistički koncept

³⁶ Radović R., *Savremena arhitektura*, str. 296-307.

³⁷ Dženks Č., *Nova paradigma u arhitekturi*, Beograd 2007, str. 50-51. Inače, u biografiji Ranka Radovića objavljenoj 1998, na poledini knjige *Savremena arhitektura*, navedeno je da je Spomen kuća na Tjentištu da tada uvrštena u tri knjige Čarlsa Dženksa.

arhitekture kao diskurzivnog polja koncepata, ideja, stavova, verovanja, dijaloga, koji čine *diskurzivne prakse*.³⁸ Upravo tu, u tome što je svojim radom uspeo da u jednoj teorijski inertnoj sredini pokrene višesmerni, strukturisani, iterativni dijalog i vidim najznačajniji doprinos Ranka Radovića teorijskom polju arhitekture. Ovakva uloga nije nikako bez kontroverzi i kontradikcija u odnosu na društveni i kulturni kontekst. Jedna od najočiglednijih kontradiktornosti u njegovom diskursu je odnos kritičkog naboja iz 1960-tih i 1970-tih i onog, da ga tako nazovem, normalizirajućeg, možda i romantizirajućeg impulsa kasnijeg perioda. Početkom 1960-tih je, na primer, u kritici knjige *Sinturbanizam* Vjenceslava Rihtera (Richtera) napisao: „Da ne bude zabune – nismo za san o kućici ... Radi se mnogo više o traganju za integralnim gradom integralnih ljudi integralnog sveta, u novim društvenim odnosima, u novim materijalnim uslovima i novim likovnim kategorijama”³⁹. A kao glavni i odgovorni urednik *Časopisa za istoriju i teoriju arhitekture grada*, koji je 1990. godine pokrenula Katedra za razvoj arhitekture i umetnosti beogradskog fakulteta, prvi broj posvećuje temi arhitektura i istorija, i piše: „Vratila se arhitekturi istorija, u svim njenim pojavnim oblicima i svih kultura. Bio je poslednji čas”⁴⁰. Reference na Majakovskog i crveni oktobar iz 1960-tih zamenjuju one na perspektivu relacija „prema Čoveku, prirodi i Bogu” arhitektonske fenomenologije Norberg-Šulca.⁴¹ Kako kaže Teri Iglton (Terry Eagleton), „kada su se 1960-te i 70-te pretvorile u postmodernističke 80-te i 90-te”, marksizam je postao gotovo irelevantan, što može biti začuđujuće, ali s marksističkog stanovišta gledano, jasno je da je ono što ga je činilo izlišnim bilo upravo ono što je potvrdilo njegovu relevantnost, jer nije se sistem promenio već je sve intenzivnije postajao ono što je bio ranije.⁴² Na prelomu između ove dve epohe, 1981. godine Radović arhitekturu i urbanizam definiše kao polje antinomija, naime kao „složeno i sveobuhvatno područje ljudskoga rada i delovanja ispunjeno motivima, materijalima i metodama, egzistencijom i idejama, duhovnim i fizičkim, tehnikama i vizuelnim, društvenim i ličnim, trajnim i prolaznim, kulturnim i biološkim i kakvim sve ne antinomijama”⁴³. Njegov rad stoga i vidim

38 Blagojević Lj., Postmodernism in Belgrade Architecture: Between Cultural Modernity and Societal Modernisation, str. 26.

39 Radović R., Sinteza ili zbir, *Arhitektura urbanizam* br. 30, Beograd 1964, str. 55.

40 Radović R., Podsticajno, zagonetno i varljivo mesto tradicije u arhitekturi, *De re Aedificatoria* br. 1, Beograd 1990, str. 7.

41 Ibid., str. 10.

42 Iglton T., Nakon kritike, *Ars* br. 4, Podgorica 2011, str. 193.

43 Radović R., Traktat o kreativnom mišljenju arhitekta. Arhitektura kao likovni jezik, *Komunikacija* br. 3, Beograd 1981, nepaginirano.

kao deo tog polja antinomija, uz sve kontradiktornosti istorijskog perioda velikih promena u kojem je živeo i radio. Jedno od tumačenja ovakve pozicije u odnosu na poznate Habermasove teze, navelo me je da je, uz sve ograde od tipoloških klasifikacija, ispitam u odnosu na postavku o “mladim konzervativcima”, kojoj je kontradikcija moderno/antimoderno inherentna, ili kako to Habermas formuliše „na osnovu modernističkih stavova oni opravdavaju nepomirljivi antimodernizam” i navodi da „u Francuskoj ova linija vodi od Žorža Bataja preko Mišel Fukoa do Žaka Deride”.⁴⁴

Kontradikcije i antinomije, dakle, kao zaključne reči ovog ispitivanja i ključne reči za dalja istraživanja istorije i teorije postmoderne u Srbiji, koja tek predstoje. Debatujući promene pozicija Fukoa, Bodrijara (Jean Baudrillard) i Liotara (Jean-François Lyotard) nakon radikalnih 1960-tih, Iglton zaključuje: „Na svim stranama, inače radikalni mislioci su postali umjereniji, podrezali svoja krila i spustili se na zemlju”⁴⁵. Da li se, dakle, u sasvim drugim okvirima i razmerama, ova pretpostavka može uzeti kao polazište i za analize jugoslovenske kulture i umetnosti postmoderne u periodu o kojem govorimo? Sa povećanjem istorijske distance, novija istraživanja postmodernizma u arhitekturi postaju sve prisutnija, ne samo u naučno istraživačkim radovima u oblasti istorije i teorije arhitekture, već i u širem polju arhitektonske kulture. U londonskom muzeju Viktorija i Albert upravo je zatvorena prva velika retrospektivna izložba pravca „Postmodernizam: stil i subverzija 1970-1990”,⁴⁶ Čarls Dženkins je objavio knjigu kojom rezimira „priču o postmodernizmu”,⁴⁷ a zajedno sa londonskim arhitektonskim timom *FAT* uredio je tematski broj časopisa *Architectural Design* (2011) naslovljen „Radikalni postmodernizam”. Cilj ovog rada je stoga i bio da razmatranjem rada Ranka Radovića doprinesem tekućim ispitivanjima i nastojanjima interpretiranja različitih pravaca diskursa postmodernizma.

44 Habermas J., *Modernost – jedan necelovit projekat*, u: *Antologija teorija arhitekture*, priredio Perović M. R., Beograd 2009, str. 628.

45 Iglton T., op. cit., str. 197.

46 *Victoria and Albert Museum, Postmodernism: Style and Subversion 1970–1990*, 24. septembra 2011 – 15. januara 2012.

47 Jencks C., *The Story of Post-Modernism: Five Decades of the Ironic, Iconic and Critical in Architecture*, London 2011.

LITERATURA:

- Babić Lj., Arhitekt Nikola Dobrović, *Arhitektura urbanizam* br. 43, Beograd 1967, str. 22-31.
- Blagojević Lj., *Novi Beograd: osporeni modernizam*, Zavod za udžbenike, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Arhitektonski fakultet u Beogradu, Beograd 2007.
- Blagojević Lj., Voyage to the Occident, City Break in the Orient, in: *Perspecta 41 The Yale Architecture Journal: Grand Tour*, eds. Brai-nard G., Mehta R. i Moran T., MIT Press, Cambridge, Mass 2008, str. 65-71.
- Blagojević Lj., Postmodernism in Belgrade Architecture: Between Cultural Modernity and Societal Modernisation, *Spatium International Review* no. 25, Belgrade 2011, str. 23-29.
- Blagojević Lj., Ranko Radović: profesor, urbanist, arhitekt i teoretičar arhitekture, *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu* br. 48, Cetinje i Podgorica 2011, str. 379-390.
- Dinulović R., O kontinuitetu ideja i oblika u arhitekturi Ranka Rado-vića, *Arhitektura i urbanizam* br. 16-17, Beograd 2005, str. 14-19.
- Dobrović N., *Savremena arhitektura 3: sledbenici*, Građevinska knjiga, Beograd 1963.
- Dženks Č., *Nova paradigma u arhitekturi* (2002), Orion Art, Beograd 2007.
- Frampton K., *Modern Architecture: A Critical History*, Thames and Hudson, London 1985.
- Habermas J., Modernost – jedan necelovit projekat (1981), u: *Antolo-gija teorija arhitekture*, priredio Perović M. R., Građevinska knjiga, Beograd 2009, str. 618-629.
- Hays K. M., *Architecture Theory since 1968*, MIT Press, Cambridge, Mass 1998.
- Iglton T., Nakon kritike, *Ars* br. 4, Podgorica 2011, str. 193-207.
- Jameson F., *The Seeds of Time*, Columbia University Press, New York 1994.
- Jeftić M., *Kritički refleksi: 101 osvrt na savremenu arhitekturu Srbije*, NIN, Beograd 2004.
- Jencks C., What is Radical Post-Modernism, *Architectural Design* vol. 81, no. 5, London 2011, str. 14-17.
- O. M. N., Informativni centar Tjentište, *Arhitektura urbanizam* br. 38, Beograd 1966, str. 11-13.
- Pantović M., Anketa o posleratnom razvoju arhitekture Jugoslavije, *Arhitektura urbanizam* br. 47, Beograd 1967, str. 38.
- Radović R., Sinteza ili zbir, *Arhitektura urbanizam* br. 30, Beograd 1964, str. 55.

- Radović R., Revolucionarna arhitektura revolucionarne Rusije, *Arhitektura urbanizam* br. 37, Beograd 1966, str. 7-10.
- Radović R., Nagrada »Borbe« za arhitekturu, *Arhitektura urbanizam* br. 59, Beograd 1969, str. 11.
- Radović R., Fizička struktura grada kao predmet urbanističke analize, *Urbanizam Beograda* br. 4, Beograd 1969, str. 66-71.
- Radović R., Smisao i vrednost eksperimenta i istraživanja u arhitekturi, *Arhitektura urbanizam* br. 60, Beograd 1970, str. 25-30.
- Radović R., *Živi prostor*, Nezavisna izdanja (Slobodana Mašića), Beograd 1979.
- Radović R., Traktat o kreativnom mišljenju arhitekta. Arhitektura kao likovni jezik, *Komunikacija* br. 3, Beograd 1981, nepaginirano.
- Radović R., Novi preseći savremene arhitekture ili kako se odazvati pozivu, u: *Moderni pokreti u arhitekturi*, priredio Dženks Č., Beograd 1983, str. 1-14.
- Radović R., *Antologija kuća*, Građevinska knjiga, Beograd 1985.
- Radović R., Od stila ka stilizaciji, od uzvišenih nada do izgubljenih iluzija, u: *Internacionalni stil* (1931), priredili Hičkok H-R. i Džonson F., Građevinska knjiga, Beograd [1989].
- Radović R., Podsticajno, zagonetno i varljivo mesto tradicije u arhitekturi, *De re Aedificatoria* br. 1, Beograd 1990, str. 7-24.
- Radović R., *Savremena arhitektura: između stalnosti i promena ideja i oblika* (1998), Fakultet tehničkih nauka i Stylos, Novi Sad 1999.
- Venturi R., Scott Brown D. i Izenour S., *Learning from Las Vegas*, MIT Press, Cambridge, Mass 1977.
- Vesić J., Povodom 60-godišnjice bitke na Sutjesci, u: *Tiho teče Sutjeska ...* Katalog izložbe Goranke Matić, Muzej savremene umetnosti, Beograd 2003, str. 20-34.

Ljiljana Blagojević
University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade

INTERSECTIONS OF CONTEMPORARY
ARCHITECTURE

RANKO RADOVIĆ AND THE DISCOURSE
OF POSTMODERNISM

Abstract

This paper investigates the work of the architect Ranko Radović (1935-2005) and his role in the architectural culture of Serbia and former Yugoslavia. As a professor of history and theory of modern and contemporary architecture and a prominent public and media figure of architectural culture, Radović was one of the key proponents of the critique of high modernism in the 1960s and 1970s, and of the articulation of postmodernist architectural discourse in the 1980s. He conveyed his ideas and concepts in academic and public lectures and through urban and architectural design, exhibitions of drawings, architectural essays, criticism and books, and in pioneering educational TV programs on architecture. These multiple practices, it is discussed, were effectively extending the modernist concept of architectural praxis to postmodernist concept of architecture as a discursive field. The paper argues the consequences of the intersections of academic work as part the university curriculum for the subject of *Contemporary Architecture*, early architectural investigations and active public participation in architectural culture. The text also looks into his relations with senior colleagues, professors Nikola Dobrović, Milorad Pantović, Oliver Minić and Bogdan Bogdanović, and the ways Radović extended their ideas. Central to the argument is the critique of modernism developed through architectural designs of the Memorial House in Tjentište (1964-1972) and the Small-Businesses Centre in Belgrade (1968-1971). The two projects are examined against the theory of postmodernism and the concept of critical regionalism. In conclusion, the paper looks at debates on contradictions and antinomies of the postmodern culture, and notes the current surge in study of its aesthetic practices to which this research aims to contribute.

Key Words: *Ranko Radović, contemporary architecture, theoretical discourse, social and cultural role of architecture, critical regionalism, postmodernism*